

BALLABÁS DÁNIEL

KÍSÉRLET A „PARASZTMAJORÁTUSOK” MEGHONOSÍTÁSÁRA ÉS/VAGY A NEMESI KÖZÉPBIRTOK VÉDELMEÉRE

A hitbizományokról szóló közéleti diskurzus az 1880-as évek első felében*

A magyarországi hitbizományokról szóló közéleti diskurzus, amely a reformkor kezdete körül bontakozott ki,¹ sokáig a néhány tucat főnemesi család kezén lévő, jellemzően igen nagy kiterjedésű földbirtokok gazdasági és társadalmi szerepéről, jövőbeli sorsáról szólt. Noha mindig voltak olyanok, akik a rendszer fenntartása és kiterjesztése mellett érveltek, a megszólalók többsége, liberális alapokon állva, a hitbizományok eltörlését, visszaszorítását vagy legalább az újabb alapítások megakadályozását óhajtotta volna. Az 1870-es évek végén azonban zászlót bontott egy olyan irányzat, amely a korlátozó intézkedések követelésének helyébe a hitbizományi rendszer kitágításának igényét állította. Ennek nyomán egy időre a kis és közepes méretű földbirtokok hasonló módon történő megkötése került az érdeklődés középpontjába.

E fordulathoz, amely természetesen nem az egyik pillanatról a másikra következett be, alapvetően a kiegyezés utáni magyar kormányok liberális gazdaságpolitikájának bizonyos árnyoldalai, illetve a polgári átalakulás anomáliái vezettek. Azok a kortársak, akik maguk is (potenciális) vesztesei voltak e folyamatnak, a piaci viszonyokba való állami beavatkozástól remélték sorsuk jobbra fordulását, s ennek előképét sokszor a rendi korszakra jellemző kötöttségekben vélték megtalálni. A földbirtokok elaprózódása elleni védekezés kapcsán a hitbizományi intézmény mellett gyakori hivatkozási alapot jelentettek azok a reformkori törvények, amelyek a jobbágytelek haszonvételének eladásakor (1836. évi V. törvénycikk) és átörökítésekor (1840. évi VIII. törvénycikk) megtiltották az ¼ teleknél kisebb részekre való feldarabolást. Az említett korlátozások értelemszerűen nem vonatkoztak a nemesség allodiális földbirtokaira. Az ő érdekükben emelt szót Széchenyi István 1839-ben, amikor azzal az elképzeléssel állt a Pest vármegye követutasítását előkészítő bizottmány elé, hogy

---

* A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 134378 azonosítószámú, a „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című pályázat támogatta. A saját céljaimat illetően a 19–20. század fordulójának hazai hitbizományairól és azok birtokosairól szeretnék egy monografikus, elsősorban társadalomtörténeti problémákra fókuszáló munkát írni. Jelen tanulmány a hitbizományokkal kapcsolatos közéleti diskurzust tárgyaló fejezet részeként készült el.

¹ Lásd Ballabás 2021: 184–194.

ötven holdon alul meg kellene tiltani a birtokosztályokat. Ilyenkor csak egyetlen gyermek örökölhetne, a többi pedig a becsár szerint kerülne kielégítésre az örökös által.² Ezt a javaslatot azonban a vármegye közgyűlése nem fogadta el.

A nemesi birtoknak némi védelmet biztosító ősiséget az 1848. évi XV. törvénycikk eltörölte, amit 1852. november 29-én az ősiségi nyílt parancs is helybenhagyott.³ Az úrbéres jogállású telkek korlátlan felosztásának tilalmát azonban az április törvények nem érintették, sőt az 1853. március 2-án kibocsátott úrbéri pátens kifejezetten megerősítette azt.⁴ Végül a kiegyezés után az 1871. évi LIII. törvénycikk felszámolt minden, még fennálló korlátozást.⁵ Ezt követően tehát semmiféle törvényes akadálya nem volt a földbirtokok szétdarabolásának.

Az 1870-es évek végén kibontakozó agrárius mozgalom első szószólói a nemesi, főnemesi gyökerekkel bíró társadalmi rétegekből kerültek ki. Nem véletlenül. A jobbágyfelszabadítás végrehajtásának sajátos körülményei miatt csak azok a birtokos nemesek tudtak több-kevesebb veszteség árán fennmaradni, akik likvid tartalékokkal rendelkeztek, vagy kedvező kamatozású hitelekhez jutottak, hosszabb távon pedig képesek voltak a gyökeresen megváltozott világ követelményeit felismerni és azokhoz alkalmazkodni.⁶ Az új viszonyokhoz sikeresen idomulók arányát sajnos nem lehetséges megállapítani, de valószínűleg jóval több olyan birtokos volt, akit felkészületlenül ért mindez, és végül elbukott

² Széchenyi 1839: 177–180. A javaslat korabeli visszhangjával kapcsolatban lásd Pólya 1883: 19–31.

³ Mezey (szerk.) 2007: 157.

⁴ 2. § „Az úrbéri kapcsolat megszüntetése következtében a volt jobbágyok a kezükön levő úrbéri földbirtokban (úrbéri jobbágy- és úrbéri zselléreltelkek) teljes tulajdoni s szabad rendelkezési joggal ruháztatnak föl, fönhagyatván a jobbágyjavakbani örököségi rend s a telkek szétdarabolása iránt fennálló vagy még kibocsátandó rendszabályok.” (Pajkossy [szerk.] 2003: 365.) Az más kérdés, hogy a gyakorlatban mennyire lehetett érvényt szerezni mindennek. Erre vonatkozóan lásd Hársfalvi 1972: 158.

⁵ A törvényjavaslat indoklása szerint erre azért került sor, mert „ha a nemesi birtoknál a törvényhozás ily tilalmat szükségesnek nem tart, annak további fenntartása a jogegyenlőség elvénél fogva az úrbéri telkeknél sem igazolható”. Emellett gazdasági szempontból is kedvezően hat ez a változás az érintett birtokosokra, akik a telkük egy részének eladásával tehermentesíthetik a megmaradt birtokaikat. Emellett a kisebb birtokokra általában nagyobb a kereslet, így kedvezőbb áron értékesíthetők azok. (KI 1870: 67–68.)

⁶ A volt földesurak már 1848-ban elvesztették az úrbéres jellegű földjeiket és a jobbágyaik által teljesített szolgáltatásokat, járadékokat. Ettől kezdve birtokaik működtetését minden szempontból a piaci viszonyokhoz alkalmazkodva kellett biztosítaniuk. A jobbágyfelszabadítás során elszenvedett veszteségek után kárpótlásban részesültek ugyan, de a kármentesítési tőke kifizetése hosszú távú, több évtizedig tartó folyamatnak ígérkezett. Sokan nem tudván ennyit várni, megpróbálkoztak a kötvényeik pénzzé tételével. Ezt viszont a túlkínálat, az általános tőkehiány, a visszaváltás bizonytalan időpontja és a kötvényekért szavatoló birodalom kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt csak jóval névértéken alul lehetett megtenni. Kovács Edit számításai szerint 1856 és 1867 között a magyarországi kötvények 18–34%-os, az erdélyiek 18–39%-os veszteséggel voltak értékesíthetők a bécsi, illetve az 1864 januárjában megnyílt pesti tőzsdén, amire rátevéődött még a közvetítői jutalék is. (Kovács 1971: 84; Fónagy 1993: 11–12.) Az úrbériséggel rendelkező földesurak adóssággal terhelt birtokaira nézve az 1848. évi IX. törvénycikk moratóriumot rendelt el, megakadályozva ezzel a kérdéses hitelek felmondását. Ezt végül 1856-ban oldották fel, ami behajthatóvá tette a régebbi és az újabb időkben felhalmozott tartozásokat. Igaz, a hitelezők viszont kötelesek voltak névértéken elfogadni a földtehermentesítési kötvényeket – amelyek viszont nem feltétlenül fedezték a földbirtokos összes adósságát. A nehézségeket mindemellett tetézte a nemesi adómentesség megszüntetése, amit természetesen a császári kormányzat is fenntartott.

a küzdelemben.⁷ (A dualizmus kori nemesi legendárium szerint az anyagi veszteségekhez hozzájárult a „passzív ellenállás” politikája is.⁸ Ezt persze manapság már árnyaltabban látjuk.)⁹ A szabadságharc leverése utáni években a korábban felvett hitelekre bevezetett moratórium, valamint a krími háború által gerjesztett gabonakonjunktúra egyelőre képes volt elfedni a problémákat. Ezek csak az 1860-as évek elején váltak igazán égetővé. S bár a kiegyezés megkötése némi bizakodásra adott okot a helyzetük konszolidációját az államtól váró birtokosoknak, reményeikben azonban igen hamar csalatkozniuk kellett.¹⁰ A nemesi birtokosok anyagi ellehetetlenülése ugyanis a liberális állam szemében egyéni tragédiának, magánügynek számított. Félig-meddig közüggé csak akkor vált a dolog, amikor az 1870-es évek végén az európai kontinensre számolatlanul beözönlő amerikai és orosz gabona által letört árak már a földbirtokosok széles rétegeinek egzisztenciáját fenyegették.¹¹ Mindez kollektív fellépést és érdekvédelmi tevékenységet sürgetett. A neokonzervatív ideológiával is megtámogatott¹² agrárius mozgalom zászlóbontására az 1879-es székesfehérvári II. országos gazdakongresszuson került sor.¹³

A hitbizományokról szóló korabeli diskurzus egyik rétegét tehát általában véve a földbirtokosok – köztük hangsúlyozottan a paraszti származásúak – helyzetének javításán, annak mikéntjén való töprengés jelentette. Tanulmányomban erről lesz szó. Ezzel párhuzamosan, de nem függetlenül a birtokos nemesség gazdasági hanyatlásának érzetétől, egy másik vita is kibontakozott a magát immáron gentrynek nevező réteg jövőbeli társadalmi szerepéről.¹⁴ Mindezek pedig összefonódtak az ekkoriban egyre hangosabbá váló antiszemita mozgalommal. Az ő olvasatukban a zsidók a szorult helyzetben lévő földbirtokosokat lelketlenül kihasználó hitelezőként és az eladósított birtokok felvásárlójaként jelennek meg.¹⁵ S végül a birtokforgalom esetleges korlátozása szoros kapcsolatban van

⁷ A középbirtokos nemesség reformkori eladósodását, majd a neoabszolutizmus kori kiütkeresési stratégiáit Tolna megye példáján keresztül bemutatja: Gaál 2009.

⁸ Tomka Emil megfogalmazásában például: „A haza bölcse által kiadott jelszó után indulva, végrehajtotta a passivitas imponáló politikáját, hivatalt nem vállalt, az adófizetést megtagadta, az executiót túrta és így 18 éven keresztül a hazáért minden áldozatot még akkor is meghozta, mikor éppen a gazdasági átalakulás folytán, minden anyagi erejére, gazdaságában és családjá fenntartásához lett volna szüksége.” (Tomka 1899: 10–11.)

⁹ Pap 2003: 134–135.

¹⁰ Gaál 2009: 32–33, 68–69.

¹¹ Vári 2009: 211–213, 224–227.

¹² Paár Ádám szerint ekkoriban „már nem a klasszikus liberális közgazdaságtan laissez-faire elve és a szociális gondoskodás elvetése számított modern gondolatnak, mint a néhány évtizeddel korábbi Angliában, hanem a gazdasági verseny kárvallottjainak, az alulmaradóknak, a gyengéknek a védelme. [...] Ezekben az új tendenciákban és mozgalmakban közös vonás, hogy a »verseny« helyett az »együttműködés« filozófiáját tekintették a társadalom lényegének.” (Paár 2020: 28.) Az agráriusok ideológiai hátterére nézve részletesebben lásd még Estók 1995: 56–68; Anka 2005; Vári 2009: 213–224.

¹³ A gazdakongresszusról bővebben lásd Vári 2009: 227–233.

¹⁴ Ezt részletesen lásd Kövér 2006: 85–103.

¹⁵ Verhovay Gyula újságíró és parlamenti képviselő megfogalmazásában például: „Hogy megmentsek a paraszti birtokot, amelyet egymásután vesz meg potom pénzen az árveréseken a zsidó. Hogy ne engedjék a parasztot váltóadóságha elmerülni, amelybe nap nap után mélyebben úsztatja őt el a zsidó. Hogy ne ássa alá az egész

az örökösödési joggal is, ezért az 1848-ban beígért polgári törvénykönyv megalkotására tett ekkori kísérletek sem hagyhatták figyelmen kívül ezeket a vitákat.¹⁶

A VITA KIBONTAKOZÁSA

Ilyen előzmények után vette fel a programjába az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettel (OMGE) 1880-ban „szövetségbe lépett” vidéki gazdasági egyletek első konferenciája a földbirtokminimum ügyének megtárgyalását. Ezzel kapcsolatban a következő kérdésekre keresték a választ: „Szükséges-e oly törvény alkotása, mely meghatározná azon minimumot, melyen alól ingatlan többé felosztás alá nem kerülhet, és egyszersmind ezen elv tekintetbe vételével szabályozná az örökösödés, illetőleg a köteles rész kérdését?” Ha igen, akkor a törvény mindenkire kötelezően alkalmazandó-e? Milyen legyen az öröklési rend? Az örökösödés feltételhez kötheti-e az örökséget? Milyen módon történjen a birtoktól eső örökösök kielégítése? Amennyiben megterhelhető hitellel ez a birtok, akkor végrehajtás alá eshet-e? Mekkora legyen a földbirtokminimum nagysága?¹⁷ Bár a szövetséget gazdasági egyesületek 1881. május 5-én megtartott közgyűlésén a hozzászólók számos kérdésben megosztottak voltak, a többség végül a „földbirtok határtalan szétdarabolásának törvény általi megakadályozása” mellett foglalt állást, és a részletek kidolgozásával megbízta az OMGE szövetségi szakosztályát.¹⁸

Ez 1882. május 13-án és 25-én tárgyalta meg a birtokminimum tárgyában Ordódy Lajos által kidolgozott részletes javaslatokat. Az előzetesen elkészített elaborátum szerint „a földbirtoknak, különösen a paraszti birtoknak mértéktelen felaprózása nagy és súlyos nemzetgazdasági hátrányokkal van összekötve”. Ezek a birtokok nem jövedelmeznek eleget, a tulajdonosaik nem tudják kellőképpen kihasználni a munkaerejüket, és nincsen lehetőségük a hasznos beruházások megtételére sem. Az elszegényedett birtokosok vásárlóerejének visszaesése miatt mindez az egész országra nézve káros. Ordódy a jelenség okát az öröklési rendszerben véli megtalálni. Mivel a családokat úgy a „gyermeknemzésbeni ésszerű önmegtartóztatásra”, mint

---

magyar társadalmat az uzsora, amelyet alig gyakorol más, mint a zsidó. Íme, ez az agrárkérdés, íme, ez az agrárius politika! A magyar birtok védelme zsidókérdés.” Idézi: Paksy 2018: 260.

¹⁶ Az 1848. évi XV. törvénycikk elvileg kimondta az ősiség eltörlését, de a részletes szabályok megfogalmazásával adós maradt. Ezekre vonatkozóan úgy rendelkezett, hogy „a ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi”. Erre 1848–1849 folyamán természetesen nem kerülhetett sor, 1853-ban pedig az Ausztriai Általános Polgári Törvénykönyvet léptette életbe a Magyarországon is berendezkedő osztrák császári kormányzat. Mivel ezt az 1861-es Országbírói Értekezlet hatályon kívül helyezte, ezért továbbra is aktuális probléma maradt az egységes magyar polgári törvénykönyv megalkotásának kérdése. Erre egyébként majd csak 1959-ben(!) kerül sor. (Mezey [szerk.] 2007: 157–158, 238.)

¹⁷ *Gazdasági Lapok* 1880. december 21. 605–606.

¹⁸ *Ellenőr* 1881. május 6. 1.

az örökösödési stratégiájuk megváltoztatására reménytelen ránevelni, ezért „nincs más mód a baj elhárítására, mint magát az emberi akaratot korlátozni és kötelezőleg kijelenteni, hogy egy előre megállapított mértéken túl, a földbirtok nem aprózható”. Szerinte a minimum elősegítené „a népnek az ipari foglalatosság felé való intenzívebb áthúzódnását” is. A minimum méretének megállapítását az úrbérrendezés során a jobbágytelkekre megyéknként eltérően megállapított minőségi osztályokhoz kötné. Ennek kommunikációjában azonban óvatosságra intett, nehogy „azon felfogásra nyújtassék alkalom, mintha az eltemetett úrbéri intézmény felevenítése szándékoltnék”. A rendszer felügyeletét Ordódy a megyei közigazgatási bizottságokra bízna.¹⁹ Az előterjesztés felett tartott tanácskozáson viszont csakhamar kiderült, hogy a hozzászólók egy része nem a minimumban látja a földbirtokok feldarabolásának ellenszerét, vagy legalábbis nincsen meggyőződve annak feltétlen szükségességéről. Így végül a kérdés tanulmányozására egy bizottságot állítottak fel.²⁰ Ez valószínűleg már nem végezte el a rábízott feladatot, mert a vita hamarosan kikerült az OMGE falai mögül, és jóval szélesebb körben folytatódott tovább.

Andrássy Géza és Széchenyi Imre grófok még 1881 folyamán, a neokonzervatív Rudolf Hermann Mayer német agrárközgazdász és három másik ifjú főnemes társaságában egy körutat tettek az Amerikai Egyesült Államokban.²¹ Az utazás célja az volt, hogy tanulmányozzák az ottani gazdasági és társadalmi viszonyokat, s magyarázatot találjanak az amerikai versenyelőny okaira.²² Hazatértük után nem sokkal írásban is közreadták a tapasztalataikat. Az 1883 januárjában, lényegében egyszerre megjelent irományok széles körű visszhangot váltottak ki. Andrássy és Széchenyi eredeti munkái mellett nagyobb terjedelmű cikksorozatban, füzetben vagy szaktanulmányban szólott hozzá a kérdéshez Láng Lajos, Heltai Ferenc, Pólya Jakab, Beksics Gusztáv és Tisza István is. Az alábbiakban ezt, a szakirodalom által az első agrárius vitaként számontartott polémiát tekintem át.

¹⁹ *Földművelési Érdekeink* 1882. május 22. 215–216.

²⁰ *Földművelési Érdekeink* 1882. június 12. 254–255, június 5. 241.

²¹ A hírlapi tudósítások szerint a társaság 1881. március 5-én érkezett meg New Yorkba. (*Ellenőr* 1881. március 22.) Andrássyt novemberben várták haza. (*Vadász-Lap* 1881. november 19. 424.) Széchenyi ekkor még Amerikában maradt, de december 25-én már Somogyváron volt. (Széchenyi 1883a: 25.)

Andrássy Géza (1856–1938) és Széchenyi Imrén (1858–1905) kívül az úti társaság tagja volt még az utóbbi testvére, Géza (1860–1930), kettőjük unokatestvére, Hoyos Ernő (1856–1940), valamint Gudenus Gábor (1853–1915).

²² Széchenyi Imre amerikai útjáról eszmetörténeti kontextusban lásd Paár Ádám tanulmányát: Paár 2020: 27–36. Megjegyzendő, hogy a „Gróf Széchenyi Imre (1858–1905) a Borsszem Jankó című élc lap címlapján, 1873-ban” feliratot viselő képen látható szakállas úriember nem a „mi” Széchenyi Imrénk, hiszen ő 1873-ban még csak 15 éves volt. A kép szereplője hősünk azonos nevű nagybátyja, id. Széchenyi Imre (1825–1898). Szintén eszmetörténeti vonatkozásban, az agrárius újkonzervativizmus egyik első képviselőjeként írt a grófról Estók János: Estók 1995: 56–68. Egy kissé idealizált és inkább leíró, mint elemző portrét közöl róla Király István: Király 1992: 289–298.

A későbbi közéleti szereplését tekintve kétségtelenül kevésbé aktív, illetve azt elsősorban a sportra korlátozó Andrássy Géza életéről jelen pillanatban csak a lexikonok és almanachok szűkszavú szócikkei adnak némi tájékoztatást.

Az otthont mentesítő törvények címet viselő, Andrassy Géza által írt füzetben a szerző az Amerikai Egyesült Államok számos tagállamában törvénybe iktatott „homestead exemption” intézményéből indul ki, amelynek lényege – szerinte – az, hogy az ingatlan egy részét és az ahhoz tartozó felszerelést sem a hitelező, sem az állam nem tudja elérvereztetni. Andrassy ezt kívánja adaptálni a sajátos magyarországi viszonyokhoz. Elképzelései szerint ki kellene mondani az ¼ és 4 telek közötti nagyságú „földműves birtokok” feloszthatatlanságát. Ezeket csak a házastárs beleegyezésével szabadna eladni, és a testvéreket elővásárlási jog illetné meg. Újabb hitelt nem lehetne rájuk betáblázni, a meglévő adósságokat pedig egy erre szakosodott tehermentesítő bank közreműködésével törleszthetné a tulajdonos. Ugyanakkor a törlesztésre képtelen vagy adóhátralékot felhalmozó birtokos sem veszítené el a földjét, csak ideiglenesen zár alá vennék és haszonbérbe adnák azt. A birtokot a szülők választása szerinti gyermek, illetve végrendelet hiányában a legidősebb fiú örökölné. Ő a tiszta jövedelmének kétharmadát életjáradék formájában az örökösök kielégítésére lenne köteles fordítani. A parasztbirtokok védelme mellett Andrassy szerint érdemes megfontolni azt is, hogy „hasonló határozmányoknak a közép-nemesség oltalmára, a közép-birtokokat illetőleg leendő behozatala nem találhatnák-e célszerűnek”.²³

Széchenyi Imre már az utazás alatt tudósításokat küldött a Magyar Földnek. Ezek Andrassy munkájával egyidejűleg önálló füzetben is megjelentek „Amerikai levelek” egy hosszabb zárszóval címen. Számunkra most ez utóbbi rész, a toldalék az érdekes, amelyben az amerikai versenylőny okaira kíván rávilágítani a szerző. A tíz pontba foglalt észrevételek között kettő olyan meglátás van, amely a mi tárgyunkhoz kapcsolódik: a kisbirtokok viszonylag nagy mérete és a földbirtok biztonsága. Ezek tehát olyan tényezők, amelyek az Amerikai Egyesült Államokkal szemben Magyarországra nem igazak, de Széchenyi szerint megvalósíthatók lennének. Először is „a bajnak további növekedését – a birtoknak még nagyobb eldarabolódását – kellene törvényszerűleg megakadályozni”. Ezt egy újabb keletű problémának látja, amely „az ősiség eltörlése óta keletkezett”, és még mindig folyamatban van.²⁴ A földbirtok biztonsága „kétségkívül hatalmas tényezője az amerikai gazda versenyképességének”. Itt az Andrassy által bemutatott „otthont mentesítő törvényekhez” hasonló intézkedést szorgalmaz, amely „a földbirtokosnak egy bizonyos birtokminimumot biztosít”. A feladat sürgető, hiszen „szaporodik a proletariátus veszélyes tömege”, amelyben „a communisticus ideák” termékeny talajra találhatnak. „Ezeknek alapja pedig nem más, mint az összes privát birtok eltörlése, és azoknak parasztközségek közt való kiosztása”.²⁵ Széchenyi véleménye szerint minden magyar hazafinak „szent kötelessége

²³ Andrassy 1883: 8–10.

²⁴ Széchenyi 1883a: 110–111.

²⁵ Széchenyi 1883a: 121, 125.

[...] a magyar talajú kis- és középbirtokos osztály” megmentésére törekedni. Ehhez vissza kellene térni a régi idők törvényeihez, amikor „elszegényedés, nyomorúság csak elvétve létezett, [...] a mikor Magyarországon, mint mondják, még tej és méz folyt”. Hiszen „ott volt az ősiség, az úrbéri sequestrum, amelyeket apáink nem ok nélkül létesítettek. Jól ismerték ők a földbirtok tulajdonságait, és azért oly intézményeket tartottak fenn, amelyek amíg fennállottak, megakadályozták azon szomorú állapot beálltát, melynek súlya alatt mi szenvedünk”.²⁶

Széchenyi és Andrássy felvetéséről az OMGE keretein belül működő birtokosklub, a Gazdakör 1883. február 7-én egy vitaülést tartott. Itt a hozzászólások középpontjában az a kérdés állt, hogy a birtokok megkötése milyen hatást gyakorolna a hitelviszonyokra. Dessewffy Aurél gróf vélekedése szerint szoros összefüggés van a kettő között. S bár „igaz ugyan, hogy a parasztosztály korlátolt értelmi felfogása következtében a hitellel nem tud élni, másrészt a hitelnek ily módon való megszorítása az értelmesebb osztályt is sújtaná”. Ezért az „otthont mentesítő törvények” behozatalát problémásnak érzi. Tisza István, aki a paraszti szorgalmat gátló tényezőt látott a birtokminimumban, és ezért elvileg sem értett vele egyet, az uzorakamatok elterjedésétől tartott. Széchenyi Imre viszont nem látott semmi problémát ezen a téren: „Az, hogy a homestead törvények után a paraszt nehezebben csinálhat adósságot, igen helyes, mert a paraszt igen lusta és könnyelmű, s így nagyon veszélyes reá nézve, ha olcsón jut pénzhez. Ha a földet el nem lehet árverezni, nem kap addig pénzt, míg személyes hitelt nem szerez, vagyis míg munkás, szorgalmas ember nem lett belőle. Ezzel a törvénnyel tehát a magyar paraszt-ember jellemét lehet emelni.” Hozzá hasonlóan vélekedett Apponyi Albert is. Ő szerinte a „homestead visszahatása a hitelviszonyokra hasznos és üdvös, mert a mi fajunknak van egy kardinális gazdasági hibája, s ez a tulajdonság a túlságos adósságcsinálási hajlam”. A vita egyik mellékszála azt feszegette, hogy a birtokminimum hitbizománynak tekinthető-e. Darányi Ignác úgy vélte, hogy Széchenyi Imre munkájában „olyan javaslat tétetik, mely a paraszt majorátusokra vezet. [...] A nagy majorátusok azon alakban, a melyben most érvényben vannak, helyesek lehetnek, de a kis majorátusokat helyteleníteni kénytelen”. Szerinte ilyen mesterséges intézkedésekkel nem lehet megállítani az érintett birtokosok romlását. Ezzel szemben Széchenyi Géza álláspontja az volt, hogy a minimum tulajdonképpen egy mentőöv, és egyébként sem eredményez hitbizományt, mert a tulajdonos bármikor eladhatja a földbirtokát. Apponyi pedig úgy érvelt, hogy ha Darányinak elfogadhatók a nagybirtokon létesített hitbizományok, akkor még inkább támogatnia kellene a kisbirtokok hasonló megkötését, hiszen azok fennmaradása az előbbinél fontosabb az országra nézve. A vita résztvevői tehát igen megosztottak voltak, így egységes álláspont nem is alakult ki a kérdésben.²⁷

²⁶ Széchenyi 1883a: 129, 131.

²⁷ *Pesti Napló* 1883. február 8.

A két fiatal főúr felvetéseire márciusban a közgazdász és statisztikus Láng Lajos, a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője válaszolt.²⁸ Írásában Andrássyra mindössze egy bekezdést szánt, vagyis alapvetően Széchenyivel vitatkozott. Szerinte az apró birtokokban nem kell problémát látni: „nemcsak a humanitás, de a legridegebb politikai conservatismus szempontjából is, csak örülnünk kell a felett, hogy minél több az olyan ember ebben az országban, akiknek van egy talpalatnyi földje, melyet magáénak nevezhet [...] minden ilyen egészen kis birtokos egy erős oszlopa a rendnek és a tulajdon iránti tiszteletnek”.²⁹ Emellett a birtokok feldarabolódásának mesterséges korlátozása megöli a szorgalmat, és ellehetetleníti a beruházásokhoz szükséges hitelfelvételt. Az osztatlanul öröklődő „paraszt-majorátusok [...] egy jómódú paraszt mellett teremtenek legalább ugyanannyi proletárt”. De a szerencsés örökös sem kerülne kedvező helyzetbe, mivel ki kellene valahogy elégítenie a birtokból kiszorult testvéreit.³⁰ Láng nagy veszedelmet lát abban, ha ezekkel a könnyelmű ígéretekkel sikerül a „modern eszméktől” elfordítani a gentryt. Nekik egyszerűen tudomásul kellene venni, hogy az idő kereke nem forgatható vissza, és a helyzetükön „semmiféle minimummal vagy majorátussal nem lehet segíteni”. Csak a tanulás és a becsületes munkára való nevelés segítheti őket a boldogulásban. Ugyanakkor mindez gazdasági szempontból is káros lenne a középbirtokosoknak, mert rontaná a hitelképességüket, és eladás esetén kizárná a vevők köréből azokat az egyébként fizetőképes tömegeket, akik csak kisebb mennyiségű földet keresnek.³¹

A Láng általi „megtámadtatásra” májusban reflektált Széchenyi Imre.³² Újabb munkájában kifejtette, hogy az ¼ teleknél kisebb birtokok továbbra is darabolhatók lennének, így a birtokszerzés szerinte nem volna korlátozva, a minimum elérésére való törekvés és a hitelhez való korlátozott hozzáférés pedig ösztönzően hatna a szorgalomra. A túlzottan kicsi földbirtokokat gazdasági szempontból károsnak ítéli, mert a művelésükre fordított energiával nagyobb terület is megművelhető lenne. Az emellett felsorakoztatott érvek között azonban olyanok is felbukkannak, amelyek azt a gyanút ébresztik az olvasóban, hogy valóban nem a parasztoért aggódó altruista, hanem inkább a nagybirtokos szől

²⁸ Eredetileg egy cikksorozatként jelent meg a *Nemzet* hasábjain: 1883. március 25, 29, április 1. Ezeket a cikkeket hamarosan önálló füzetben is kiadták Minimum és homestead címmel: Láng 1883a. Én ez utóbbiból dolgoztam.

²⁹ Láng 1883a: 11.

³⁰ Láng 1883a: 26–27.

³¹ Láng 1883a: 31–35. Megjegyzendő, hogy a Láng Lajos által modernnek tartott liberalizmus valójában nem feltétlenül számított annak ekkoriban. Annak tűnik persze, ha a szerzőhöz hasonlóan feltételezzük, hogy a vitapartnere a rendi korszakot akarja visszaállítani. De egyébként már inkább az újkonzervatív ideológiák tarthattak igényt a modernségre, lásd Paár Ádám idézett véleményét a 13. lábjegyzetben.

³² Eredetileg egy cikksorozatként jelent meg a *Pesti Napló* hasábjain: 1883. május 11, 12, 13, 16, 18, 19, 20. Ezeket a cikkeket hamarosan önálló füzetben is kiadták Minimum és homstead. (Sic!) Válasz Láng Lajosnak a *Nemzet* 83, 86, és 89-ik számaiban megjelent cikkeire címmel: Széchenyi 1883b. Én ez utóbbiból dolgoztam.

a szerzőből. Ez utóbbira utal például, amikor problémásnak érzi a kicsiny földbirtok által nyújtott biztonságérzetet, mert „különösen aratás utáni időkben, mikor egyelőre el van látva élelemmel a törpe birtokos is, hogy akármily jó napszámot ígérnek neki, nem megy el dolgozni”.³³ (Ezt a magas labdát a ripoosztjában le is csapja majd Láng.) Mindenki jobban járna tehát, ha a parasztlak egy része valóban életképes birtokhoz jutna, míg a többiek egyéb foglalkozás után néznének: „Mi jobb? Kettévágjuk-e a tehenet, hogy egyiknek se legyen semmije, vagy tegyük meg azt, hogy egyiknek adjuk a tehenet, a másikat pedig tanítsuk meg dolgozni – élelmét más úton keresni?” Szerinte a birtokból kiesők érdekeinek hangoztatása valójában egy antihumánus álláspont, mert belekényszeríti az illetőket egy olyan életvitelbe, ami nem tudja eltartani őket.³⁴ A továbbiakban Széchenyi külön is kitért a parasztlaknál, vagyis a 4 egész teleknél nagyobb középirtokra. Ezt azzal indokolta, hogy „a középirtokos osztály az, mely megvédte ezen országot annyi századon keresztül; ez az osztály az, amelynek nemzetiségünk és alkotmányunk fenttartását köszönjük, ez talán csak megérdemli a védelmet!” Az e kategóriába tartozóknak magasabb műveltségi szintet tulajdonított, ezért ők szabadon dönthetnének arról, hogy élnek-e a birtokaik „hitbizományyszerű megkötésével”, ami „ma indokolatlanul a nagyirtok privilégiumát képezi. A hitbizománynak sok védője és sok támadója van, de az különös, hogy nálunk mindig csak a nagy hitbizományokról foly a vita. [...] Hogy vajjon mily nagy haszna van abból egy országnak, hogy egy nagyirtokos családdal többet tartott meg, az más kérdés és most nem idevaló; – de hogy mily nagy haszna van neki abból, hogy egy sereg ősi középirtokos családot ment meg, azt hiszem, mindenki belátja”. A birtokból kimaradó testvérek további sorsát illetően Széchenyi Istvánnak a minimumról írott cikkét idézi. Ennek lényege az, hogy a megosztott birtok egyik gyermeknek se használna. Ezért inkább egynek adja, a többit pedig olyanak neveli, hogy birtok hiányában is megálljon a lábán.³⁵

Láng Lajos egy hónappal később reagált Széchenyi írására.³⁶ Ekkor azonban a korábbiakhoz képest új szempontok már nemigen vetődnek fel, inkább a részletkérdésekről folyik a vita. A kisirtokra nézve továbbra is kifejezetten károsnak és kontraproduktívnek érezte a minimumot. A középirtokot, illetve a középirtokos nemességet tekintve elismerte ugyan annak történelmi szerepét a múltban, de a jövőjét nem a földbirtok megkötésében látta. Eleve nem volt meggyőződve arról, hogy „a hitbizományok csakugyan biztosítják a családok fennmaradását” egy olyan korszakban, amikor a politikai hatalom és befolyás

³³ Széchenyi 1883b: 21–22.

³⁴ Széchenyi 1883b: 24–28.

³⁵ Széchenyi 1883b: 63–78. Széchenyi Istvánt mindkét vitapartner előszeretettel citálta a saját mondanójának alátámasztására. Mivel a nemes gróf nézetei a birtokok szabadságát illetően sokat változtak az idők folyamán (Ballabás 2021: 191, 193.), ezért Láng és Széchenyi is megtalálhatta benne a saját mondanivalója előképét.

³⁶ Eredetileg egy cikksorozatként jelent meg a *Nemzet* hasábjain: 1883. június 5, 12. Ezeket a cikkeket hamarosan önálló füzetben is kiadták Minimum és majorátus címmel: Láng 1883b. Én ez utóbbiból dolgoztam.

már nem kizárólag a földbirtokból ered.³⁷ Sőt, szerinte a birtokos nemesség megmentése sem szükséges, mert a „nemzetnek jövődjét azon nagy összességben kell keresnünk, melyet értelmiségnek nevezünk, mely nem viseli semmi rend livréjét [köntösét], hanem magába öleli mindazokat, kik képességük és munkásságuk folytán arra érdemesek”.³⁸ Ez utóbbi megjegyzés jól érzékelteti, hogy a birtokminimumról szóló vita egyúttal részét képezte a középosztály(ok)ról és azon belül a helyét kereső birtokos nemességről szóló, ekkoriban fel-fellángoló diskurzusnak is.³⁹ Bár a fennmaradt jegyzetei alapján Széchenyi válaszolni készült Lángnak,⁴⁰ erre azonban már nem került sor. A kettőjük közötti vita ezzel véget ért, de másoknak még bőven volt mondanivalója az ügyben.

TOVÁBBI HOZZÁSZÓLÁSOK A VITÁHOZ

1883 decemberében Heltai Ferenc közgazdász és hírlapíró is bekapcsolódott a polémiába. Munkájában ugyancsak Széchenyi Imrével és Andrássy Gézával vitatkozik, de már Láng írásainak ismeretében. Mint írja, normális esetben „nem volna szükséges ehhez hasonló tervezetekkel [...] komolyan foglalkozni. Az agrárius kérdések iránt nyilvánuló érdeklődés azonban actualitást kölcsönöz még oly tervezeteknek is, amelyek más viszonyok közt csak a theoretikusok figyelmét keltették volna föl, mivel tényleg nem egyebek, mint különböző socialisticus elméletek combinatiói”. Meglátása szerint az agráriusok tervezetének végrehajtása azt eredményezné, hogy „a mindenkori birtokos nem lenne tulajdonosa a földnek, amely a családé, hanem csak haszonélvezője, éppen úgy, mint az ősiség fennállása alatt”.⁴¹ Holott erre igazából nincs is szükség. A polgári jogrendszer keretei között a birtokosnak már megvan az elvi lehetősége arra, hogy pénzben kielégítse a köteles részre jogosultakat, és ezáltal egy nagyobb földbirtokhoz segítse valamelyik örökösét.⁴² Mindenesetre úgy véli és azt reméli, hogy „az ősiséget elrontott alakjában nem fog sikerülni föléleszteni; azt

³⁷ Láng 1883b: 16–18.

³⁸ Láng 1883b: 24–28.

³⁹ Ezekben a vitákban Láng maga is részt vett, és már 1881-ben hasonló álláspontot képviselt: „a jövő uralkodó osztálya nem lesz többé kizárólagosan a mai gentry. Kénytelen lesz magába fogadni és áthasonítani mindazt, mi a polgári vagy még alantabb társadalmi osztályokból munkája és értelmisége által magának érvényt tud szerezni”. De ez nem probléma, mivel a „nemzet középosztálya gazdagodni fog oly elemekkel, melyek nevelik annak erejét, és siettetik azon átalakulási folyamatot, melyet korunk iránya parancsolóan követel”. (Kövér 2006: 90.)

⁴⁰ P 623. 281. cs. 16. sz. Széchenyi II. Imre (1858–1905) irata. Felolvasások, hírlapi cikkek. A levéltári anyag betekintést enged Széchenyi Imre munkamódszereibe is. Eszerint Láng hírlapi cikkeiben be lettek számozva az egyes gondolatmenetek, majd ezekhez külön jegyzetek készültek. Az egyik ilyen feljegyzésben „Imre” és „Láng úr” vitatkoznak egymással. Az írásképet is figyelembe véve feltételezhető tehát, hogy a viszontválasz elkészítésében a gróf mások segítségét is igénybe vette.

⁴¹ Heltai 1883: 424–425.

⁴² Heltai 1883: 429.

a nemzet maga ítélte el és pedig nem gazdasági elméletek alapján indulva, hanem az élet szükségéi, a nemzet haladása érdekében.”⁴³

A vitába 1884 januárjában kapcsolódott be Pólya Jakab későbbi államtudományi doktor, ekkor vállalati jogtanácsos. (Ő már az előző évben közreadott egy tanulmányt Széchenyi István minimum javaslatáról és annak korabeli fogadtatásáról.⁴⁴) Mint írja: „A homestead, minimum és hitbizományi javaslatokkal szemben Láng Lajos úr [...] ugyanazon álláspontot foglalja el, melyet mi”. Tulajdonképpen néhány adalékkal kívánja támogatni Láng okfejtését.⁴⁵ Heltaihoz hasonlóan Pólya szerint is teljesen indokolatlan az ősiségi viszonyokat visszasírni, mert minden ellenkező híreszteléssel szemben az ősiség nem volt képes megvédeni a földbirtokot. Ha igaz is lenne, hogy abban az időben kevesebben vették el a birtokaikat, akkor annak oka nem magában az ősiségben, hanem a nem nemesek birtokhoz jutását korlátozó és az adósok érdekeit egyoldalúan védő törvényekben keresendő.⁴⁶ Tudatában van a földbirtok felaprózódásából fakadó társadalmi problémáknak, de a megoldást nem a korlátozó törvényekben látja. Éppen ezért követeli „a haladás érdekében a létező hitbizományok megszüntetését, amennyiben azok túl nagy területeket foglalnak el”. De a kisebb birtokosok egzisztenciális helyzetének javulását sem a rájuk kényszerített intézményektől, hanem az oktatástól és a neveléstől, az egyéni tudatosság fejlesztésétől várja. Társadalmi szinten pedig a „szövetkezés” által véli megóvni a kisbirtokosokat.⁴⁷

1884 februárjában Timoleon álnév alatt látott napvilágot a Legújabb politikai divat címet viselő, rendkívül szókimondó stílusban íródott röpirat. Bár ennek szerzőségével Tisza Istvánt is meggyanúsították,⁴⁸ a valódi elkövető Beksics Gusztáv hírlapíró volt.⁴⁹ (Aki még ebben az évben a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője lesz.⁵⁰) Saját bevallása szerint „e sorok írója liberális egész lelkületében; de ha a liberalizmus és a magyar érdek ellentétben volna egymással, akkor minden fontolódás nélkül feláldozná az előbbit az utóbbinak oltárán. [...] Szerencsére azonban a magyar érdek és a liberalizmus solidarisok. Ha elvész Magyarországon a szabadság, fenyegetve lesz egyszersmind a magyar faj.” Véleménye szerint minden próbálkozás, „mely a régi Magyarországnak bármely alakban való felújítását célozza, a nemzetiségeknek kedvez, árt a magyar fajnak. A feudalizmus, s az ez által előtérbe tolt agrarizmus nemzetellenes

⁴³ Heltai 1883: 425.

⁴⁴ Pólya 1883.

⁴⁵ Pólya 1884: 259–260.

⁴⁶ Pólya 1884: 251–259.

⁴⁷ Pólya 1884: 263–264. A neokonzervatív agráriusok egy része Károlyi Sándorral az élükön a felülről irányított kollektív cselekvésben és érdekvédelmi tevékenységben látta a kisebb egzisztenciák anyagi értelemben vett felemelésének lehetőségét, s egyszersmind a társadalmi rendet esetlegesen veszélyeztető elégedetlenség kontroll alatt tartásának eszközét. Károlyi idevonatkozó tevékenységére nézve lásd Fehér 2019: 214–341.

⁴⁸ *Pesti Hírlap* 1884. február 7. 5.

⁴⁹ Müller 2005: 15.

⁵⁰ Ballabás–Pap–Pál 2020: 439.

politika”.⁵¹ Beksics ugyan nem említi meg név szerint Széchényi Imrét és Andrassy Gézát, de egyértelműen rájuk utal, amikor az agrárius eszmék felkarolását azoknak a „mágnásfiúknak” tulajdonítja, akik „fogtak maguknak egy németet”. Vagyis Rudolf Mayert.⁵² A röpirat szerzőjének szemében az egész mozgalom „reactionarius” és feledtőbb képmutató: „A parasztság megmentésének jelszavát adták ki. E célból terveztek minimumot, s parasztmajorátusokat. A mozgalom azonban csakhamar átcsapott eredeti medrén. [...] És mert az aristocratiának éppen a feudális része kapta fel az agrárius eszméket, ki hihetné, hogy ennek semmi egyéb céljuk nincs, mint a parasztság megmentése. [...] A parasztság védelme csak ürügy, a cél a feudális viszonyoknak bár módosult alakban való visszaállítása. Az uradalmakat akarják megmenteni, s nem a paraszttelket”. Mindez nem más, mint „társadalmi és politikai összeküvés a közép- és a parasztosztály ellen”, amely az utóbbi évtizedekben a nagybirtok és a latifundiumok rovására terjeszkedik.⁵³ Ennek adatszerű igazolására nagy hangsúlyt fektetett. Beksics szerint a „földbirtokos olygarchia” mesterterve az lenne, hogy a rájuk nézve veszélyes elemek egy részét eleve kiszorítják a föld birtoklásából, a többieket pedig anyagilag ellehetetlenítik. Az előbbieket olcsó napszámos munkaerőt kínálnának az uradalmaknak, az utóbbiak birtokait pedig idővel felvásárolnák. Felmerülhet persze a kérdés, hogy a „pusztuló, oszló uradalmak conserválása” miért nem hitbizományok alakításával történik. Ebben a tekintetben már némi önellentmondásba kerül a szerző. Egyrészt – a valóságnak megfelelően – konstatálja, hogy a hitbizományként leköötött birtokok területe határozottan növekedőben van. Másrészt viszont azzal érvel, hogy „a hitbizományi rendszer kényelmetlen és merev. Sokkal kényelmesebb és olygarchikus célokra hajlékonyabb az egyszerű substitúció és a köteles rész eltörlése”.⁵⁴ Beksics Gusztáv tehát a korábbi hozzászólókkal ellentétben nem a birtokminimum eszméjének gyenge pontjaira próbált rámutatni, hanem az érzelmekre hatva, antiliberális, feudális és nemzetellenes törekvésekkel vádolva igyekezett az egész agrárius mozgalmat diszkreditálni.

A minimum feletti vita intenzív szakasza ezzel lényegében lezárult. Hébe-hóba a későbbiekben is születtek még témába vágó írások, de ezek inkább már csak összegzik az álláspontokat.⁵⁵ Itt két munkát kívánok még megemlíteni. 1886-ban jelent meg Pólya Jakabnak az Agrár politikai tanulmányok. Minimum. Homestead. Örökösödési jog című, mintegy 300 oldalas könyve, amelyben komplex módon közelíti meg a birtokszabadság kérdését. A liberális álláspontnak megfelelően továbbra is ennek fenntartása mellett, illetve a birtokok megkötése ellen érvel. A hitbizományokat tekintve úgy véli, hogy azok legfőbb célja a család

⁵¹ Timoleon 1884: 11–13.

⁵² Timoleon 1884: 4.

⁵³ Timoleon 1884: 90, 93.

⁵⁴ Timoleon 1884: 107–109.

⁵⁵ Például Bosnyák Zoltánnak A birtokminimum mint agrárreform Magyarországon című munkája. Az ő célja annak igazolása, hogy „a birtokminimum mellett [...] nálunk megindult mozgalom a tények reális alapja helyett indokolatlan hypotheziseken nyugszik”. (Bosnyák 1885: 5.)

nevének és díszének fenntartása. Családi vagyonról nem beszélhetünk, hiszen a hitbizomány anyagi értelemben vett hasznát csak egyetlen családtag élvezi. Azok, „kiknek nevei érczetűkkel vannak bevésve hazánk évlapjaira, és akik a haza és nemzet iránt százszorosan több kötelezettséggel tartoznak, mint más közönséges halandók”, a hitbizományok nélkül is fenn tudnák tartani az őseik nevét. Vagy ha nem, akkor „kívánatos, hogy ily törpe nemzedék helyet adjon más, erősebb, hatalmasabb, feladatát és hivatását jobban érző és átértő nemzedéknek”. A haza érdekei egyébként sem „a nagy családok fenntartását és szolgálatait igénylik, hanem az összes nemzet, az egész nép közreműködését és befolyását. Nekünk nem lehet, nem szabad azt czélul kitűznünk, hogy egyesek vagy esetleg egy nagy töredék legyen hatalmas és erős; nem, nekünk azt kell akarnunk, hogy a nép nagy, túlnyomó nagy többsége örvendjen jólétnek s legyen vagyonos.”⁵⁶

Pólya iménti munkájáról a következő évben Tisza István közölt ismertetést a Budapesti Szemle hasábjain. Tisza meglátása szerint Pólya munkáját „az egyéni szabadság iránti tisztelet s azon meggyőződés hatja át, hogy valamely ország sorsa utóvégre is nem törvényein, nem állami gépezetén fordul meg, hanem a társadalom tagjainak egyéni ereje, egyéni tulajdonságai bírnak arra döntő befolyással. Erős, szorgalmas és takarékos népesség az anyagi és szellemi fejlődés nélkülözhetetlen feltétele, miért is az egyéni felelősség érzetének, az egyéni erőnek és képességeknek fejlesztése s nem gyöngítésére irányul minden bölcs politika.” Mindez „őszinte örömmel” tölti el a recenzenst, aki maga is így gondolkodik erről.⁵⁷ A hitbizományok kapcsán azonban nem mindenben osztja Pólya véleményét. Abban maga is egyetért vele, hogy a családi név iránti kegyelet önmagában nem indokolhatja a privilegizált helyzet fenntartását. Ellenben a közérdek nagyon is indokolhatja azt, és itt valójában erről van szó. Bár a nemesség elvesztette a korábbi kizárólagos szerepét, de hivatása szerint természetes vezetője a „közéletünkben bevont új elemeknek”. És ennél is fontosabb szempont, hogy a nemzetiségi vidékeken „minden úri ház góczpontja, örállomása a magyar hazafiságnak [...] Törvény s közigazgatási apparátus elnyomhatja, megfenyítheti a nyílt államellenes mozgalmakat, de titkos bujtogatok aknamunkájával szemben csakis társadalmi tényezők akadályozhatják meg azt, hogy nemzetiségeink közérzulete megmértelyeztessék, csakis társadalmi befolyások nyerhetik meg őket a magyar haza, a magyar nemzet ügyének. E hivatás elsősorban a magyar birtokosokra vár.” A nemesség vagyoni helyzete azonban folyamatosan romlik, amit meg kell állítani. Tisza szerint „mindaddig, míg közvéleményünk az elsőszülötti örökösödéssel meg nem barátkozik, de csak addig, a nagybirtok osztatlan fönntartásának egyedüli célhozvezető eszköze a hitbizomány”. De nem feltétlenül abban az alakban, ahogy jelenleg létezik. Mindenekelőtt megszüntetné

⁵⁶ Pólya 1886: 201–202, 295–296.

⁵⁷ Tisza 1887: 179.

a senioratusi öröklési formát, amikor a birtok mindig a nemzetség legidősebb tagjához kerül. Az ilyen „elaggott egyének” rendszerint sem gazdasági, sem politikai tekintetben nem képesek betölteni a szerepüket. Emellett eltörölné azt a gyakorlatot is, amely szerint a hitbizományok alapításához uralkodói jóváhagyás szükséges. A jövőben egy törvényben kellene rögzíteni az alapítás feltételeit, amire mindenki automatikusan jogot kapna. Fontos szempont lenne a hitbizományok minimumának rögzítése: „Csakis oly birtok osztatlan fönntartását kívánja meg a közérdek, mely birtokosát az aristokratia szerepkörének betöltésére anyagilag képessé teszi”. Tisza szerint ez a minimum 6–800 forint közötti földadó lenne. Ugyanakkor a maximum kérdése sem kerülhető meg, hiszen „földbirtok-eloszlásunk legsötétebb pontja éppen az, hogy néhány egyén kezében óriási vagyon egyesül. Egyes főuraink egész seregével bírnak oly uradalmaknak, melyek mindenike elég volna egy nagy úri ház fönntartására, s ma a hitbizomány leginkább éppen ezek között van elterjedve, éppen ezen állapot mesterséges fönntartására szolgál.” Ebben a tekintetben 6–8000 forint földadó lehetne a felső határ. Akinek ennél nagyobb vagyona van, az alapíthatna több hitbizományt, vagy a többletről rendelkezhetne az általános örökösödési jog alapján.⁵⁸

* * *

Tisza az iménti írásának bevezetőjében már múlt időben szólt az „agrárius kérdésről”, amelyet a „közönség” megunt, és ezért lekerült a napirendről.⁵⁹ A felmerült probléma, a kis- és középbirtokos egzisztenciák megrendülése persze egyáltalán nem vesztette el az aktualitását, ahogy az agrárius mozgalom sem szűnt meg létezni. Sőt igazán erőre csak ezt követően kapott. De a birtokminimum eszméje az 1880-as években valóban nem tudott túllépni a sajtópolémia szintjén. A gyakorlati megvalósítás irányába mutató fejlemény nem történt az ügyben. A kisebb földbirtokok kötötté tételének illetve az osztatlan örökösödésnek a gondolata azonban – mint az agrártársadalom mindenféle bajaira gyógyírt kínáló arkánium és nem mellesleg a földbirtokreform elodázására remek lehetőséget kínáló pótcselekvés – nagy karriert fut még be a későbbiekben.

⁵⁸ Tisza 1887: 207–223. A tanulmányhoz fűzött szerkesztői jegyzet elhatárolódik Tisza hitbizományokkal kapcsolatos elképzeléseitől. Egyrészt nem hisznek abban, hogy ezzel az eszközzel elérhető lenne a kitűzött cél, a nemesi gyökerekkel bíró középosztály fenntartása. Másrészt a hitbizományokban a társadalom egységének megbontóját és az egyéni szorgalom ellenségét látják. Nem hiszik továbbá, hogy az egyenlő osztály elvétől el lehetne tántorítani a társadalmat. (Tisza 1887: 223–224.)

⁵⁹ Tisza 1887: 177.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

P 623. 281. cs. 16. sz. Széchényi II. Imre (1858–1905) irata. Felolvasások, hírlapi cikkek
KI 1870: *Az 1869-dik évi april hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának*
írományai. V. kötet. Pest

Ellenőr, 1881.

Földművelési Érdekeink, 1882.

Gazdasági Lapok, 1880.

Nemzet, 1883.

Pesti Napló, 1883.

Vadász-Lap, 1881.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Andrássy Géza 1883: *Az otthont mentesítő törvények. Homestead-exemptions-laws*. Budapest.

Anka László 2005: A magyar agráriusok és eszméik. *Valóság* (18.) 5.

Ballabás Dániel 2021: A hitbizományi földbirtokokról szóló közéleti diskurzus kezdetei
a reformkorban. *Agrártörténeti Szemle* (62.) 1–4.

Ballabás Dániel – Pap József – Pál Judit 2020: *Képviselők és főrendek a dualizmus kori*
Magyarországon II. Az országgyűlés tagjainak archontológiája. Eger.

Bosnyák Zoltán 1885: *A birtokminimum mint agrárreform Magyarországon. Kritikai kísérlet*.
Budapest.

Estók János 1995: A negatív konzervativizmus kép dualizmus kori gyökerei. *Valóság* (38.) 7.

Fehér György 2019: *A származás kötelez. Gróf Károlyi Sándor 1831–1906*. Budapest.

Fónagy Zoltán 1993: Kárpótlás a közbecsület védpajzsa alatt. *História* (15.) 7.

Gaál Zsuzsanna 2009: *A dzsentri születése. A tolna megyei reformkori középbirtokos nemesség*
átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában. Szekszárd.

Hársfalvi Péter 1972: Törekvések a parasztbirtok „védelmére”. In: Szabó István (szerk.):
A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. Budapest.

Heltai Ferenc 1883: A socialis birtokreform. *Budapesti Szemle* (36.) 84.

Király István 1992: Gr. Széchényi Imre elméleti és gyakorlati munkássága. In: Szili Ferenc
(szerk.): *Somogy megye múltjából*. Kaposvár.

Kovács Edit 1971: Az úrbéri kármentesítési kötvények árfolyamának alakulása, 1856–1867.
Agrártörténeti Szemle (13.) 1–2.

- Kövér György 2006: A magyar középosztály-teremtés programjai és kudarcai. Fogalomtörténeti áttekintés a reformkor végétől a nagy válság kezdetéig. In: Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Láng Lajos 1883a: *Minimum és homestead*. Budapest.
- Láng Lajos 1883b: *Minimum és majorátus*. Budapest.
- Mezey Barna (szerk.) 2007: *Magyar jogtörténet*. Budapest.
- Müller Rolf 2005: *Beksics Gusztáv*. Budapest.
- Paár Ádám 2020: Gróf a prérin. Egy magyar arisztokrata Amerika-élménye és az újkonzervativizmus. *Kommentár* (15.) 4.
- Pajkossy Gábor (szerk.) 2003: *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest.
- Paksy Zoltán 2018: *Istóczy Győző és a magyar antiszemita mozgalom (1875–1892)*. Budapest.
- Pap József 2003: A passzív ellenállás, a neoabszolutizmus korának mítosza? *Aetas* (18.) 3–4.
- Pólya Jakab 1883: Gróf Széchenyi István minimum-javaslatára és annak irodalma. *Nemzetgazdasági Szemle* (7.) 5.
- Pólya Jakab 1884: Az újabb agrár mozgalom és irodalom hazánkban. *Nemzetgazdasági Szemle* (8.) 1., 2., 3.
- Pólya Jakab 1886: *Agrár politikai tanulmányok. Minimum. Homestead. Örökösödési jog*. Budapest.
- Széchenyi Imre 1883a: „Amerikai levelek” egy hosszabb zárszóval. Budapest.
- Széchenyi Imre 1883b: *Birtokminimum és homstead. (Sic!) Válasz Láng Lajosnak a Nemzet 83., 86., és 89-ik számaiban megjelent cikkeire*. Budapest.
- Széchenyi István 1839: A 'Minimum' kérdése. *Társalkodó* 1839. június 5.
- Timoleon [Beksics Gusztáv] 1884: *Legújabb politikai divat*. Budapest.
- Tisza István 1887: Az agrárius kérdésről. *Budapesti Szemle* (50.) 125.
- Tomka Emil 1899: *A magyar földbirtok*. Budapest.
- Vári András 2009: *Urak és gazdászok. Arisztokrácia, agrárértelmiség és agrárius mozgalom Magyarországon 1821–1898*. Budapest.

AN ATTEMPT TO ESTABLISH „PEASANT MANORS” AND/OR TO PROTECT THE NOBLE MIDDLE ESTATES. THE PUBLIC DISCOURSE ON THE FEUDAL TENURES IN THE FIRST HALF OF THE 1880S

by Dániel Ballabás

Summary

The public discourse on the feudal estates in Hungary, which unfolded around the beginning of the 19th century, was for a long time about the economic and social role and future fate of the typically very large estates in the hands of a few dozen noble families. Although there were always those who argued for the upholding and extension of the system, the majority of those who take part in the discourse, on liberal grounds, would have preferred the abolition or reduction of the feudal tenures, or at least the prevention of new ones. In the late 1870s, however, a tendency was emerging which replaced the demand for restrictive measures with a demand for an expansion of the system of tenures. For a certain period of time, this led to shifting the focus on setting up small and medium-sized tenures. This shift was basically due to certain negative effects of the liberal economic policies of the Hungarian governments after 1867 and to the downsides of modernisation. Those contemporaries who were themselves (potential) losers in this process hoped that state intervention in the market would improve their livelihoods, and often saw the guarantee of it in the preservation of feudal constraints.

Keywords: credit, agrarian movement, minimum landholding, land tenure policy